

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 331-342

ŞERH-İ KASİDE-İ AHMEDÎ ADLI ESER BAĞLAMINDA ANADOLU SAHASINDA İLK TÜRKÇE ŞİİR ŞERHİ MESELESİ

İsrafil Babacan

Prof.Dr.,Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ibabacan@aybu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-5613-3640 / Prof.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty
of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Babacan, İsrafil (2022), “Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eser Bağlamında Anadolu Sahasında İlk Türkçe Şiir Şerhi Meselesi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 331-342.

Babacan, İsrafil (2022), “The Issue of the First Turkish Poetry Commentary in the Anatolian Field in the Context of Şerh-i Kasîde-i Ahmedî”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 331-342.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eser Bağlamında Anadolu Sahasında İlk Türkçe Şiir Şerhi Meselesi

Özet

Bu makale, 16. asır sonlarında öldüğü düşünölen Süleymân Rusûhî'nin, Ahmedî'nin (ö. 1412-13) bir kasidesine yazdığı şerhi ve bu şerhten hareketle Anadolu'da yazılan Türkçe ilk şiir şerhi meselesini ele almaktadır. Klâsik şiir şerhi geleneğimiz, bilindiği üzere, büyük oranda Arapça-Farsça eserlerin şerhine dayanır. Türkçe eserlerin şerhi ise, nadir görölen bir durumdur. Ayrıca Türkçe şiirlere yapılan şerhler, Arapça ve Farsça eserlere yapılan örneklerde olduğu gibi, ekseriyetle tasavvufî metinlere yöneliktir. Sosyo-kültürel içerikli ya da âşikâne şiirlerin çok az şerh edilmesi, bu metinlerin kendi dönemlerinde anlaşılmasından kaynaklanmış olabilir. Bu makalede ele aldığımız kaside şerhi, İslam felsefesi, kelâm, akaid ile devrin türlü inanç ve kabullerine dayandığı için, şerh geleneğimiz açısından değerlidir. Yazımızda, daha önce, Anadolu'da Türkçe bir şiir üzerine yazılan ilk şerhin hangisi olduğu ve bu bağlamda, ilk Türkçe şiir şârihinin de kim olduğu konusu, geçmiş araştırmalardan yola çıkarak aktarılmıştır. Daha sonra yakın zamanlarda yapılan iki çalışmanın verileri, burada incelediğimiz kaside şerhi ile karşılaştırılmak suretiyle konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Bu doğrultuda elde ettiğimiz neticelere göre, Anadolu'da tasavvufî veya tasavvuf dışı konulu şiirlerin şerhi ile bunların şarihleri ayrı ayrı tespit edilmiştir. Öte yandan Anadolu sahasında yazılmamakla birlikte, Türkçe olması bakımından hangi şiirin ilk kez şerh edildiği meselesi de değerlendirilmiştir. Ayrıca Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eser, muhteva ve şerh metotları açısından incelenmiştir..

Anahtar Kelimeler: Şerh, Şerh-i Kaside-i Ahmedî, Süleyman Rusûhî, Ahmedî, Türkçe Şerh Geleneği.

The Issue of the First Turkish Poetry Commentary in the Anatolian Field in the Context of Şerh-i Kasîde-i Ahmedî

Abstract

This article deals with the commentary written by Süleyman Rusûhî, who is thought to have died at the end of the 16th century, to an qasida by Ahmedî (d. 1412-13), and the first Turkish poetic commentary written in Anatolia based on this commentary. As it is known, our classical poetry commentary tradition is largely based on the commentary of Arabic-Persian works. Commentary on Turkish works is rare. In addition, the commentaries on Turkish poems are mostly aimed at sufi texts, as are the examples on Arabic and Persian works. Very less commentary on socio-cultural or amorous poems may have resulted from the understanding of these texts in their own time. The commentary on the qasida we discussed in this article is substantial for our commentary tradition, as it is based on Islamic philosophy, theology and various beliefs and acceptances of the period. In our article, previously, the subject of which was the first commentary written on a Turkish poem in Anatolia and in this context, who was the first Turkish poetic commentator, was conveyed based on previous researches. Then, the subject was approached from a different perspective by comparing the data of two recent studies with the commentary on the qasida that we have examined here. According to the results we have obtained in this direction, the commentaries of the poems with the theme of sufism or non-sufism in Anatolia and their commentaries have been determined separately. On the other hand, although it was not written in the Anatolian field, the issue of which poem was first commented in terms of being Turkish was also evaluated. In addition, the work named Şerh-i Kasîde-i Ahmedî has been examined in terms of its content and commentary methods.

Keywords: Şerh, Turkish Commentary Tradition, Şerh-i Kaside-i Ahmedî, Süleyman Rusûhî, Ahmedî.

Giriş

Anadolu sahası klâsik şiir şerhi geleneği, bilindiği üzere, hemen tamamen tasavvufî metinlere dayanır. Bu metinlerin çoğu Farsça veya Arapçadır. Çünkü klâsik şiir şerhi geleneği sadece metni şerh etmekle yetinmez, aynı zamanda okuyucularına tasavvufî bilgileri aktarmak ister; dahası, yabancı dil öğretmek gibi bir motivasyonu da vardır. Arapça ve Farsça metinler için kaleme alınan şerhlerde, yabancı dil öğretme gayesi, şârihin asıl hedeflerindedir. Türkçe metinlerin şerhinde ise, metnin okuyucuyu tarafından anlaşılacak biçimde izahu temel amaçtır.

Türkçe manzum metinlerin şerhi, Anadolu sahasında, Arapça ve Farsça metinlerin şerhine nispetle çok daha azdır. Şerh edilen Türkçe manzum metinler büyük oranda tasavvufî olmakla birlikte, gizli ilimler ya da siyer ve mucizât-ı nebî misali dinî kaynaklı metinlerin şerh edildiği de görülür. Âşıkâne ya da sosyal hayat içerikli şiirlerin şerhi ise yok denecek kadar azdır. Çünkü bu tür metinler, kendi dönemlerinde, muhatapları tarafından anlaşılabilir veya anlaşıldığı düşünülen metinler olarak değerlendirilmiş olabilir.

Anadolu sahasında şerh edilen Türkçe ilk manzum metin ve şârihi hususunda -son zamanlarda yapılan bir araştırmaya kadar- ittifak vardır. Buna göre Anadolu sahasında şerh edilen ilk Türkçe şiir, Yunus Emre'ye (ö. 1320? veya 1328?) ait, Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed (ö.1544) tarafından şerh edilen "*Çıktım erik dalına*" diye başlayan şiirdir ve yazılışından yaklaşık üç asır sonra şerh edilmiştir (Saraç 2007: 2/128; Ceylan 2007: 18). Çeşitli kaynakların değerlendirmelerine dayanılarak bu şerhin tarihi, 1497 olarak tahmin edilmiştir (Uyan, 2016: 22). Ancak son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, ihtiyat payı bırakılmakla birlikte, 1479'da "İlahî" adında, Ömer Rûşenî'nin (ö. 1487) müridi olduğu düşünülen bir kimse tarafından onun şathiye türünde tasavvufî bir tercî-bendine, "*Müşkil-güşâ ft-hall-i müşkilât-ı tercî-bend*" adlı şerhin, Anadolu sahasında kaleme alınan "ilk Türkçe şiir şerhi" olduğu ileri sürülmüştür. Buna bağlı olarak Dede Ömer Rûşenî'nin, "şiiri şerh edilen ilk Anadolu şairi" ve "ilk Türkçe şiir şârihi"nin de İlahî adlı bu kimse olduğu belirtilmiştir (Uyan, 2016: 9 ve 22-23). Bununla birlikte, aşağıda görüleceği üzere, konunun farklı yönleri vardır.

Öncelikle Anadolu sahasında yazılmış olmak şartı bir kenara bırakılıp şerh edilen Türkçe ilk şiirin, en azından Oğuz Lehçesi ile yazılan Türkçe ilk şiirin, hangisi olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü son zamanlarda, Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469) tarafından Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîli'ye (ö. 1334) atfedilen gizli ilimlere ait bir kasidenin şerhi yayımlanmıştır. *Buna göre Anadolu sahası dışında yaşayıp 1334'te vefat eden Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî, tasavvuf dışı şiiri şerh edilen en eski Oğuz Lehçesi şairi ve bu metni, vefat tarihi olan 1469'dan önce şerh eden Eşrefoğlu Rumî'nin de Oğuz Lehçesi'nde tasavvuf konusu dışında bir şiiri şerh eden ilk kimse olduğu ortaya çıkmıştır.* Ancak bu şerhin de Eşrefoğlu'nun vefatından çok sonraları, Derviş Mustafa adlı bir takipçisi tarafından yazıya geçirildiği düşünülmektedir (Babacan, 2018: 1/136 ve 144). *Bu bilgiler ışığında, Anadolu'da yazılan Türkçe bir şiire yönelik olmasa da, Uyan'ın verdiği bilgilerin aksine, en azından Anadolu'daki ilk Türkçe şiir şârihi'nin Eşrefoğlu Rumî olduğu anlaşılmaktadır.* Türkçe metinlerin manzum olup olmadıkları göz önüne alınmaksızın bir değerlendirme yapıldığında, XV. yüzyılda ön plana çıkan Esmâ'u'l-Hüsna şârihi Nakşibendî şeyhi İlahî-i Simavî'nin (Yazar, 2011: 42) de Ömer Rûşenî'nin tercî-bendini şerh eden İlahî'den evvel yaşamış ve bu şerhini ondan önce yazmış olma ihtimali vardır. Ayrıca, bizim bu yazımızda ele alacağımız ve birçok kaynakta klâsik Türk şiirini oluşturan ilk şairlerden sayılan Ahmedi'ye (ö. 1412) ait tasavvuf dışı bir konuda yazılan kaside ile 16. asır sonlarına doğru öldüğü düşünülen Süleyman Rusûhî tarafından bu kasideye yapılan şerh, Divan şairleri ya da mutasavvıf şairlere ait şiirlerin şerhi ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda yaptığımız değerlendirmeler topluca ele alındığında Anadolu'da şerh edilen Türkçe ilk şiir ve bunun şârihi meselesi, şu çerçevede ele alınmalıdır kanaatindeyiz: *Öncelikle manzum Türkçe metinlerin şerhinin asıl konumu olduğu ve mensur olanlar da dikkate alındığında Türkçe ilk metin şerhinin başka bir mesele olduğunu bilmek gerekir. İkincisi, Anadolu sahası veya dışında yazılmak hususu*

dikkate alınmaksızın, Türkçe ilk şiir şerhi ve şârihini belirlemek gerekir. Üçüncüsü, şerh edilen ilk Türkçe tasavvufî ya da tasavvuf dışı şiiri ayrı ayrı tayin etme ihtiyacı ortadadır.

Biz öncelikle, yukarıda söz konusu ettiğimiz Ahmedî'nin kasidesine dair şerhi tanıttıktan sonra, bu konuları sonuç bölümünde tafsilatıyla değerlendireceğiz.

I. Süleymân Rusûhî ve Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eseri

Rusûhî'nin asıl adı Süleyman'dır ve bugünkü Bulgaristan'ın Sofya şehrinde doğmuştur (Kılıç, 2010: 3/1356; Sungurhan 2017: 385; Akbayar, 1998: 5/1403). Âşık Çelebi ilaveten onun, bu şehirde, "Porenli" denen güvenilir bir taifeye mensup olduğunu vurgular (Kılıç, 2010: 3/1356). Doğum tarihi kaynaklarda zikredilmemektedir. Hasan Çelebi'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla ilim ve tasavvuf hayatına, Sofyalı Bâlî Efendi'ye (ö. 1553) bağlanmakla başlamıştır (Sungurhan 2017: 385). Sonra İstanbul'a gelerek çeşitli mahfillerde vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Bununla birlikte Âşık Çelebi'nin deyimiyle tabiatı, "şûh-tab'lıkda vü şâhid-bâzlıkda vü şûrîde-dillikde vü şevk-enbâzlıkda kimesneden dûn degül idi" (Kılıç, 2010: 3/1356). Bu sebepten olsa gerek bir müddet sonra kendisinden, "şer'-i şerîfe mugâyir" ifadelerin sadır olduğu duyuldu (Sungurhan 2017: 385). Sonrasında tutuklanma şüphesiyle firar etti (Şemseddîn Sâmî, 1314: 3/2278). Âşık Çelebi'ye göreyse tutuklanmış ancak bu meseleden yüz akıyla çıkmıştır (Kılıç, 2010: 3/1356-57). Kanunî döneminde yaşadığını düşündüğümüz bu olaylardan sonra, III. Murat'ın saltanatına kadar (hs. 1574-1595) neler yaptığı ve yaşadığı hususu açık değildir.

Rusûhî'nin, "*Gizli gencün lü'lü'-i lâlâsıyam/Şöhre-i şehrem cihân kâlâsıyam*" matlai ile başlayan şiiri hakkında bir reddiye risâlesi kaleme alan Münîrî-i Belgradî (ö. 1617), bu eserin başında Rusûhî'nin, söz konusu şiir dolayısıyla İstanbul'dan sürgün edildiğini belirtmiştir (Kaplan, 2020: 1). Ayrıca bu şiir aleyhine, Yûsuf Sinâneddîn (ö. 1581) tarafından da *Tadlîlü'l-Te'vîl* adlı bir risâle kaleme alınmış hatta bu risâleye Rusûhî, kendini temize çıkarma adına, fetva olarak cevap dahi yazmıştır. O devirde Rusûhî'nin bahsedilen şiiri ve bu şiir hakkında Münîrî-i Belgradî ve Yûsuf Sinâneddîn'in reddiyeleri, sufilere arasında tartışmalara neden olmuştur (Şahin, 2016: 218-19). Zikredilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Süleyman Rusûhî, Kanunî döneminde olduğu gibi III. Murat devrinde de fikirleri dolayısıyla tepkiyle karşılaşmış ve takip altına alınmıştır. Bu tepki ve takiplerin neticesi tezkirelerde zikredilmiyorsa da Sicill-i Osmanî'de, hiçbir kaynak gösterilmeden, Kanunî dönemi sonlarında korkusundan saklanıp vefat ettiğini söylenir (Akbayar, 1998: 5/1403). Ancak yukarıda söz konusu ettiğimiz şiirine III. Murat döneminde yazılan reddiyeler ve Rusûhî'nin bunlara cevap mektubu dikkate alındığında, bu bilginin yanlışlığı açıktır. Tahminimize göre Süleyman Rusûhî, III. Murat'ın saltanat yılları olan, 1574-1595 yılları arasındaki bir tarihte ölmüştür.

Tezkireler onun müstakil bir eserinden söz etmez. Yalnızca tartışmalara konu olan gazelini ve birkaç şiirini örnek verirler (Kılıç, 2010: 3/1357-58; Sungurhan, 2017: 385). Ancak Rusûhî'nin, Arapça bir varaklık "*Risâle-i Mir'âtiyye*" adlı içinde ona ait 21 beyitlik Türkçe şiirin de olduğu mensur bir eser ile "*Risâletün-fi-Hakk-ı Revâfızı'l-Merdûdîn*" isimli iki varaklık diğer mensur bir eseri tespit edilmiştir (Taştan, 2017: 319). Âşık Çelebi Rusûhî'nin, Şeyh Bâlî'ye bağlanmadan önce rüya tabirindeki yeteneğinden söz eder (Kılıç, 2010: 3/1356). Hasan Çelebi ise, "ba'zı şi'r-i kabîh ve kavî-i vakîh" in ondan "sâdır u zâhir" olduğunu belirtir (Sungurhan, 2017: 386). Ayrıca, Pervâne Beg Mecmûa'sına dayanılarak bir gazelinin Ahmed Paşa'ya (ö. 1496-97) nazire olduğu tespit edilmiştir (Taştan, 2017: 319). Son olarak Âyînizâde'nin, onun tartışmalara sebep olan gazeline yazdığı şerhte Rusûhî'yi, Hasan Çelebi'nin aksine, dinine bağlı, samimî bir Müslüman olduğu şeklinde değerlendirdiği (Taştan, 2017: 343) görülmüştür. Biz de, bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eserine dair tespit ve değerlendirmelerimize dayanarak onun felsefe, kelam, itikat ve Arap belâğati hususlarında, malumat sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Süleyman Rusûhî'den söz eden kaynaklar veya onun hakkında yapılan çalışmaların hiçbirinde *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eserden bahsedilmez¹. Yaptığımız araştırmalara göre Şerh-i Kasîde-i Ahmedî'nin, Ankara Üniversitesi DTCF Yazmalar Kütüphanesi Mustafa Çon A ve B koleksiyonlarında, 327/I ve 411/I numaraları ile kayıtlı iki nüshası mevcuttur². 411/I nolu nüshanın zahriye kaydında, "*Mevlânâ Ahmedî'nin, sepîde-dem ki bezendi serâçe-i gülzâr, kasîdesinin Rusûhî tarafından Türkçe şerhi*" şeklinde bir kayıt mevcuttur. Ayrıca "*Rusûhî'nin ismi Süleymân Efendi'dür. Rusûhî mahlasıdır*" notu vardır. Buna dayanarak nüshaların tavsifini yapan katalog yazarları, eseri tereddütsüz Süleyman Rusûhî'ye ait göstermişlerdir (Örs vd. 2008: II/1, 222 ve 310). Ayrıca her iki nüshada da şerh kısmı bittikten sonra, Süleymân Rusûhî'nin bir gazeline, Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1728-29'dan sonra) tarafından yapılan şerhin yer alması, eserin Süleymân Rusûhî'ye aitliğini desteklemektedir. Rusûhî'nin şerh ettiği Ahmedî'nin kasidesine (Taştan, 2017: 446) ve onun, Âyînezâde Şemseddîn-i Sirozî (ö. 1688-89) tarafından şerh edilen gazelinin metinlerine (Taştan, 2020: 320-21) baktığımızda, Rusûhî'nin gazelinin, Ahmedî'nin kasidesine muhteva ve üslup bakımından nazire olduğu görülmektedir³. Bu bilgiler ışığında, *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eserin Süleyman Rusûhî'ye ait olduğu kesinleşmektedir.

Elimizdeki nüshalardan 411/I nolu olanı, 1693'te istinsah edilmiştir. 327/I nolu nüsha ise, her hangi bir tarihlendirme kaydına sahip olmamakla birlikte, talik kırması hatla yazılması, kelime imlasında eklerin diğer nüshanın aksine hemen her zaman eski klişe biçimde yer alması ve sonraki asırlara göre arkaik addedilen kelime sayısının öteki nüshaya nispetle fazla olması gibi nitelikler bakımından daha eski olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca, ilk incelemede, her iki nüshanın da tam olduğu ve fazla fark göstermedikleri anlaşılmıştır. Söz konusu şerh, 327/I nüshasında 1b-26a ve 411/I nüshasında, 1b-23b varakları arasında yer alır. *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî*'nin yazılış tarihinin ise, bazı mutasavvıflarla giriştiği fikri mücadelede, fikirlerine destek bulmak amacıyla eserini şeyhülislama sunduğu III. Murad'ın saltanatı esnasında (1574-1595) olduğunu düşünmekteyiz.

Eser, 1b varağında⁴ bulunan besmeleden sonra, şârih Süleyman Rusûhî'ye ait olduğunu düşündüğümüz, "*Sipâs ol Hakkâ kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı/Cevâb-ı bi's-şavâbından cihânu pür-şafâ kıldı/Künûzına rümûzunuñ dilin anuñ idüp miftâh/Anı her bâb u vâdîde hoş müşkil-güşâ kıldı*" beyitleriyle başlar. Metnin bu varağında yer alan dîbâce benzeri girişte şârih, eserini kaleme alma nedenini, şair Ahmedî'nin bilgi ve kemal sahibi bir kimse olarak şerh edilen kasidesindeki sorularının cevaplandırılması olduğunu özgün şekliyle şöyle açıklar:

¹ Bkz.: (Tuman, 1949: I/338; Kılıç, 2010: 3/1356-58; Sungurhan: 2017: 385-86; Şemseddîn Sâmî, 1314: 3/2278; Akbayar, 1998: 5/1403; Kaplan, 2020: 1; Taştan, 2017: 313-344; Taştan, 2020: 439-454; Şahin, 2016: 209-248).

² Elektronik görüntülerine ulaşabildiğimiz nüshaların, AÜ DTCF Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğundaki tavsifleri şu şekildedir: 327/I: "*Türkçe ta'lik kırması hatla 200X154 mm boyutunda filigranlı kâğıda, 164X105 mm yazı alanı boyutunda, değişken satırlı, 1b-26a yaprakları arasında, söz başları kırmızı, metin siyah mürekkeple istinsah edilmiş; sırtı meşin kaplı mukavva cilt içindedir. Baş: Bismillâhirrahmânirrahîm. Sipâs ol Hakka kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı.... Sonu: ...su'âl olunup erkeğün yüzi üzere kız ise ensesi üzere gelüp diyüp cevâb virdiler Allahu a'lem*". 411/I: "*Türkçe, ta'lik hatla, 193X146 mm boyutunda filigranlı kâğıda, 150X82 mm yazı alanı boyutunda 25 satırlı, 1b-23b yaprakları arasında, siyah, kırmızı, turuncu ve yeşil mürekkeple, Mehmed b. Ömer el-Merzifonî tarafından 18 Şa'ban 1104'te (24 Nisan 1693) istinsah edilmiş; bordo renkte cilt bezi kaplı mukavva cilt içindedir. Baş: Bismillâhirrahmânirrahîm. Sipâs ol Hakka kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı.... Sonu: ...perde-i pindârünü kaldırmayınca aradan ey Rusûhî bilmezsin bunlara ma'na nedir*" (Örs vd. 2008: II/1, 222 ve 310).

³ Ahmedî'nin, bu yazının konusu olan ve Rusûhî tarafından şerh edilen kasidesi ile Rusûhî'nin bu kasideye nazire olarak yazdığını düşündüğümüz şiirin sırayla verilen birer beyti, aralarındaki benzerlik hakkındaki kanaatimizin sıhhatini ortaya koyduğunu düşünmekteyiz: "*Ne cins ki olmadı ne nev' ne nev' ki olmadı cins/Nedir ki nev' olur u cins eylegil izhâr*" (Süleyman Rusûhî, 327/I, 13b). "*Cins ü fasl u nev' ü aslı bir iken ey bü'l-aceb/Arasmda bunların bu denli bu gavga nedir*" (Taştan, 2017: 320).

⁴Verdiğimiz varak numaraları, yazı türü, imla ve dil özellikleri bakımından daha eski olduğunu düşündüğümüz 327/I numaralı nüshaya aittir.

“Kāmil ü ‘ārif ve esrār-ı me‘ānīye muṭṭali’ ü vākıf Mevlānā Aḫmedī nevvārallāhe merḫadehū ilā-lehū’l-ezelīyyü’l-ebedī kaşādesinde İrād eylediği su‘ālâtına ki delâleti me‘ārif ü kemâlâtınadır cevâbda bu ḫaḫr-i ḫalîlî’l-bızā’a bi-ḫadri’t-ṭāḫati ve’l-istiṭā’ati bu muḫtaşarı tahrîr ve işkâlâtınıḫ ḫallinde bu risāleyi taştîr eyledüm bir vechle ki her cānib ü ḫālî nev’-i ifādeden ḫālîlî olmaya” Ancak bir başka yerde, “Bu maḫamda ‘ilmi ta’rif ve ‘aḫluñ isti’mālinde işlāḫān iṭṭilāḫatını beyān idelüm, tā ki bu risālede ṭaliblere menāfi’-i keşîre ḫāşıl ola ve billāhi tevḫîḫ” (Süleymān Rusūhî, 327/I: 22a) diyerek “risāle” olarak nitelendirdiği eserinden, “talibler”in yararlanmasını istediğini söyler.

Bu şerh, dībāce benzeri kısmından anlaşıldığı kadarıyla devrin şeyhülislamına takdim edilmiştir. Takdim ifadeleri şu şekildedir: “Bu risāle-i ‘aciz u ḫuşûr ve cemî’-i umûrumda tefrîṭ ü fütûrile ḫadr-şinās u mu’în-i nās melce’-i fuḫarā vü ḫurabā mesned-i ‘ulemā vü fuḫalā mu’în-i meşāyih u şulāḫā el-ḫabri’llezi ke’l-baḫri ve’n-niḫrîrî’l-fāyḫi fi’l-verā şems-i meṭālî’-i feżāyilü’l-berāyā bedr-i ṭavālî’-i envāru’l-‘atāyā necmü’s-sa‘ādetü ve’l-münā refî’ü’r-rütbetü mişlü’s-Şüreyyā a’nî biḫî mevālî-i ‘azāmuñ ercümendi ḫ’āce Efendi lā-zālî ‘āliyā ke’ş-şems-i ve’r-refî’ā ke’s-semā ḫazretlerine tuḫfe kildum. Pes şān-ı şerîf ve ḫulḫ-ı laṭîflerinden me’mûl u mes’uldür ki bu muḫtaşar ḫuḫûr-ı mevḫûrlarında maḫbûl ve cenāb-ı fāyîzu’n-nûrlarında ma’ḫûl görilüp sa’yum meşḫûr ve ḫuşûrum ma’zûr buyuralar” (Süleymān Rusūhî, 327/I: 1b). Eserin o devirdeki şeyhülislâma sunulduğunu düşünmemizin nedeni, içinde geçen “Hāce Efendi” tabiridir. Bilindiği üzere “Hāce Efendi” tabiri, o dönemde şeyhülislam için kullanılmaktaydı.

Bundan sonra, Ahmedî Dîvânı neşrinde, XXII nolu ve aslı 67 beyit olan kasidenin (Akdoğan, 1979: I/59-64) 33 beyti şerh edilmiştir⁵. Rusūhî, söz konusu kasidenin tüm beyitlerini şerh

⁵Şerh edilen beyitler sırasıyla ve varak numaralarına göre şunlardır:

- (mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün)
- (1b) 1. Sepîde dem ki bezendi serāce-i gülzâr
Nevāya başladı bülbül ber-â-ber-i gülzâr
2. Benefşe gûş ider eşcār ḫarşısına ṭurup
Anı ki zikre getirür müzekker-i eşḫâr
3. İşit saña diyeyin ḫuş dilinde ḫoş sözler
Ki yırṭa Mantıḫ-ı Ṭayrın işitse anı ‘Aṭâr
4. Çü birde münḫaşır oldu bu şüret-i nev’î
Niçün çoğ oldu bu bir nesne ḫey’eti ey yâr
- (4b) 5. Burûc niçün on iki ola ḫaber virgil
Yidi neden durur ābā vü ümmehāt çehār
6. Niçün üç oldu mevālîd nedür ol nesne
Ki sāyesi bir ü naḫş oldu bişter zî-şümār
- (7a) 7. Eyit baña ki ne gevherdür ol ki aña ḫidā
Çü artık ola ṭolup ḫaste olur u bîmār
8. Ne gevher ol ki ḫidāsı nice ola efzân
Şafā virüp aña ol ḫuvvet olur u tîmār
9. Bu ikinüñ biri aşlma döndüğün görüp
Biri daḫı bilesin nice olur āḫîr-i kār
10. Bu ikiyi bilüriseñ yakîn baña şerḫ it
Ne nesnedür ki bulara olup durur sālār
11. Eger ḫıyās idesin ḫāyibi müşāhedesin
Sa‘ādete iresin devletüñ ola bîdār
- (9a) 12. Ne yidi nürdür ol kim felekden añarudur
Cemî’-i encüme ol yididen geliür envār
- (9b) 13. Eger ṭabî’at-ı küllî vü evlevīyet-i ḫāl
Diseñ nedür ādem idüğü kâşifü’l-esrār
- (11b) 14. Firişte ü perî vü dîvî şerḫ eyle dört
Delîl-i pāk egerçi kim itmîşem iḫrār
- (13a) 15. Ne bir durur ki anuñ vüücüdında teḫşîr var
Niye didi ahad-ı maḫz-ı ḫālîḫ-ı Cebbār
16. Ne bir ki anda taz’îf var ne ḫod tañşîf
Tefekkür it ki nicesi durur ḫaḫîḫat-i kār
- (13b) 17. Ne cins ki olmadı ne nev’ ne nev’ ki olmadı cins
Nedür ki nev’ olur u cins eylegil izḫār
- (14b) 18. Cihān sa‘ādet ile ṭolu idi uçdan uca

etmemiştir. Çünkü eserin başında kendisinin belirttiği üzere, asıl gayesi, Ahmedî'nin soru içeren beyitlerine izah getirmektir. Burada dikkat çeken nokta, fark barındırmakla birlikte, şerh edilen ilk 10 beyit dışındaki beyitlerin, Ahmedî Dîvânı neşrinde yer almamasıdır. Dolayısıyla Süleymân Rusûhî'nin, Ahmedî Dîvânı'nı neşreden Yaşar Akdoğan'ın görmediği bir nüshadan yararlandığı anlaşılmaktadır.

Eserin her iki nüshasında da başlık yoktur. Yalnızca 1b varağında, metnin geneline nispetle ağır, ağdalı ve secili bir dille yazılmış mukaddime sayılabilecek bir kısım vardır. Eserde, 5 numaralı dipnotta belirttiğimiz sırayla verilen beyitlere göre bir bölümlendirmenin olduğu düşünülebilir. Şu örnekte görüleceği üzere, şerhin genelinde 16. yüzyıl nesrine nispetle oldukça sade bir dil kullanılmıştır: “Ba’zı kütübde şöyle rivâyet iderler ki Hâk Te’âlâ ‘Arş altından bir melek gönderüp yidinci kat yirüñ altına girüp bir elini yirüñ maşrıktan taraf olanına ve bir elini mağribden tarafa olanına şokup yiri iki eli üzre aldı” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 25a). Yalnızca secili kısımların yer aldığı kısa cümlelerde dil, kısmen ağırlaşır. Dolayısıyla Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, Osmanlı Türkçesi sade nesir örneklerinden biridir.

Metnin her iki nüshasında da 16. asır Osmanlı Türkçesi imlası görülür. Ancak 411/I nüshasında imla yer yer, istinsah edildiği 17. yüzyıl özelliklerine kayar. Bununla birlikte metinde, “bilgıl, diyeüz, depretti, ıssı, aydur, olısar, kankı, öterek, öndin, irgürür, ulaşuk, tabşırdı, turgurdı, uşbu” örnekleri gibi Eski Anadolu Türkçesi'ne ait pek çok kullanım vardır. Eserin, mukaddime niteliğindeki giriş kısmı dışında, düzenli secilere rastlanmaz. Sadece şu örneklerde görüldüğü gibi etkileyici bir vurgu yapılmak istenen kısa cümle ve ifadelerde seciye yer verilir: “Çünkü melâ’ike keşifeler degüldür belki pākîze vü lañflerdür”. “Bir âdem oğlına biñ şeytân üşer ve anı düşürmek için bu deñlü düşmen üstüne düşer”. “Pes Hâk Te’âlâ ezeli ile ‘âlim ve zâtrıyla kâ’imdir. Her nesnede hükmi hikmet üzre cârî ve ‘ilmine zâtında teceddüd ü teğayyür tārî olur degüldür” (Süleymân Rusûhî,

-
- Ol iki nañs-ı felekte yürür iken hem-vâr
 19. Niçün nuñüset ile tıldı şimdi ol iki sa’ad
 Feleklerinde iderken müdâm seyr-i medâr
 20. Yarın zamâne girü gün gibi olur rüşen
 Ki enbiyâ vü rüsûlden bu resmedür aħbâr
 (15b) 21. Sebeb nedür demüri cezb ide mıknâñs
 Zümürrüd ile niçün kör ola ef’î vü mâr
 22. Peleng zañmına bevl eylediği müş nedür
 Vebâya oldığı yâküt dâfi’-i âşâr
 (16a) 23. Kelâm u nuñk ile kavliñ ne farkı vardur eyit
 Ola ki rüşen ola gönlimüzde bu esrâr
 (16b) 24. Sebeb ne münhaşır olmak kelâm dörde yañın
 Kim ol taleble haberdür nidâ vü istihbâr
 (16b) 25. Ezel ne vü ezeliyyet hulûd u deymümet
 Dañı nedür ezeli eyle şerh ey hüşyâr
 (17a) 26. Eyit ki hey’et ü hâşşa nedür rüsüm ile hadd
 Kim ‘ilmüñ arta anı çünkü kılasın tekrâr
 (17b) 27. Bu ben diyen ten u yâ cân u nefş mi yoñsa
 Bu nefş ü cism-i mürekkeb ki ola esb-süvâr
 28. Ğalañ gümân ide ol kim süvâra beñzede anı
 Besî süvâr ki bilmedi keş ile destâr
 29. Eneyle ente arasında fark nedür eyit
 Ki ola saña sezâ cân u dil olursa nişâr
 (19b) 30. Küsüfi ile oldı günüñ pes aydın çün
 K’ola bu nür ile kamu siyâh şöyle ki var
 31. Ne ise nürü anuñ aydını berü geçmez
 Ne resm ile ki geçer sırcadan bu nür ile nâr
 (20b) 32. Eger diler iseñ ibdâ’a hüccet-i zâhir
 Mu’âyen olmağa anda nice ide iħbâr
 33. Ne nesnedür ki degül nesneden yaradılmış
 Baña eyit saña ger rüşen ise bu esrâr

327/I: 11b, 12b ve 14a). Kısacası Rusûhî, bu şerhinde sanat gayesi gütmemiş, anlaşılmayı öncelemiştir.

II. Eserin Muhtevası ve Klâsik Şerh Metotları Açısından Değerlendirilmesi

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, 1412 veya 1413'te vefat ettiği düşünülen ve daha çok *İskender-nâme* adlı mesnevîsiyle tanınan, divan şiiri geleneğinde klâsik divanların öncülerinden birini tertip eden Ahmedî'nin bir kasidesinin şerhidir. Ahmedî'yi, Hoca Dehhânî (ö. 1361'den sonra) ile birlikte, klâsik Türk şiirini tasavvufî mecradan sosyal hayat ve lirizme yönlendiren şairlerden saymak yanlış olmaz. Zaten bu yazımızda söz konusu edilen kasidesi de, yer yer tasavvufî söylemler içermekle birlikte, daha çok yazıldığı dönemin ilmî ve ictimâî kabulleri üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla bu kasideyi tasavvufî sayamayız ve Süleyman Rusûhî tarafından yapılan şerhi de öncelikle, Anadolu sahasında nadir rastlanan tasavvuf dışı şiirlerin şerhlerinden biri olması bakımından mühimdir.

Ahmedî hakkında yapılan değerlendirmeler, onun divan şiirindeki kurucu rolünü ön plana çıkarır. Örneğin Saadettin Nüzhet Ergun, Ahmedî Dîvânı'nı, İskender-nâme'den üstün görür. Onun, fitrî kabiliyeti ile üslubunu şahsileştirerek kendinden önceki Türk şairleri geçip yaşadığı devrin en büyük Anadolu şairi olarak kabul gördüğünü söylemektedir (Ergun, 1935: I/371-72). Fuat Köprülü de onu, 14. asırda yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğü ve en meşhuru addederek Şeyhî'nin (ö. 1429'dan sonra) yetişmesinin bile Ahmedî'nin şöhretini sarsmadığı kanaatindedir (Köprülü, 2004: II/400). Nihat Sami Banarlı da Ahmedî'yi, Köprülü gibi, 14. asrın en büyük Anadolu şairi kabul etmiştir. Ayrıca manzum tarih, tıp vb. kitaplar kaleme almak suretiyle divan şiirinin mesnevî vadisinde ve ilim yolunda kurucu şair sıfatı taşımasına dikkat çeker. Dehhânî ile birlikte, devrin sosyal hayatına dikkatini ve mühim sosyal hadiselerini eserlerine yansıtması hususunu vurgular (Banarlı, 2001: I/387-88). Dolayısıyla bizim yazımıza konu olan kasidesi ile bu kasidenin şerhindeki ilmî ve ictimâî bahislerin, Ahmedî'nin kişiliği ve eserlerinde umumî bir hal aldığı anlaşılmaktadır.

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî'nin muhtevası, şerh edilen kasidedeki soru içeren beyitlerin muhtevasına paralel biçimde ilerler. Ancak genel anlamda eser, tasavvufî değil, daha çok İslam felsefesi, kelam, akaid, fıkıh ve devrin geçerli ilimleri ile inanışlarına dayanan bir içeriğe sahiptir. Beyitler tek veya konu açısından aynılık göstermelerine göre birden fazla beyit halinde şerh edilir. Buna bağlı olarak esere daha ayrıntılı baktığımızda; sûret, nev', cism, hey'et, illet ve türleri, mekân, zamân, cevher ile araz, felsefik sorgulamalar gibi İslam düşüncesine dair bahislerin ön planda olduğu görülür. Ayrıca eski tıp ve kozmoloji, klâsik matematik, anâsır-ı erba anlayışı, madenlere dair eski inanışlar, ölüm, ruh ve öldükten sonraki hayat, sema ile Allah'ın isimleri arasındaki ilişkiler, akıl-nefis-ruh ilişkisi, perî-cin-melek ilişkisi ve bunlara dair inanışlar, vahdet inancı, eski astrolojiye dayalı uğurlu ve uğursuz sayılan varlıklar, simyâ ilmi, belâgata dair tartışmalar, benliğe dair felsefik kabuller, insan-hayvan-nebat ilişkisi, yaratılış-madde ve zahir-batın ilişkisi de şerhin bahislerindedir.

Süleymân Rusûhî, şerh ettiği beyitleri önce anlam açısından mensur hale getirir. Ancak bu, birebir düz cümle haline getirmek demek de değildir. Yani beyti yorumlayarak mensur hale sokar. Örneğin şerh edilen 29. beyit olan şu beyti, "*Eneyle ente arasında fark nedür eyit/Ki ola saña sezâ cân u dil olursa nişâr*", kelime kelime değil, "*muhassal ma'na böyle demek olur ki*" biçiminde bir girişle yani anlam bakımından yorumladığını söylemek suretiyle şöyle nesre aktarır: "*Muhasşal ma'nâ böyle demek olur ki çok nefis-i nâţıkâ vardır kim levâzım-ı 'ulviyye vü süfliyyesini bilmedi anuñ gibi nefis-i nâţıkâyı nefis-i nâţıkaya beñzetmek ğalaţdur*" (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a). Kısacası Rusûhî'nin beyitleri nesre aktarmaktaki asıl hedefi, onları anlaşılır kılmaktır. Rusûhî, getirdiği açıklamalardan önce genellikle, "*Şöyle kim, evvelâ bilgıl ki, pes, bunun hikmeti oldur ki, bu dahu, imdi, ma'nâ demek olur ki, nitekim, çün bunu bildün*" gibi kelime ve ifadelerden istifade eder.

Eserde, manzum metin şerhlerindeki geleneksel yöntemlerin bazıları sıklıkla kullanılmıştır. Bunlardan ilki, *tanımlama ve alternatif tanım getirme metodudur*. Rusûhî, tanımladığı pek çok kavram ve istilahun daha iyi anlaşılması için bunları birden fazla yolla yani alternatifli izah eder. Örneğin İslam felsefesine ait “sûret” istilahu şöyle tanımlanır: “*Evvelâ bil ki sûret ol nesneye dirler ki şey’i anuñla bi’l-fi’l hâşıl ola. Ve dahı sûret şol hey’et-i hâşıludur ki cism için ba’de te’lîfi’l-eczâ bu ma’nâya nazar hey’et ü sûret birdür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 2a). Bazen şu biçimde tanımlamayı, taksim eder: “*Ve dahı hiss-i müşterek ü hayâl ve kuvve-i vâhime vü kuvve-i müfekkire ve kuvve-i hâfızadır. Bu beşe kuvvâ-yı bâtına dirler*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 5b). Kimi zaman ise, tanım örnek verilerek okuyucunun zihninde müşahhas hale getirilir: “*Cins iki kısımdır. Biri cins-i qarîbdür ve cins-i qarîb aña dirler ki bir nesmenüñ mâhiyetinden ve dahı ba’zı nesneden ki ol mâhiyetde müşrikdür bu ikisinden ola. Nitekim insânüñ cevâbında hayvândur diseñ hem insânüñ mâhiyetinden ve hem ol mâhiyetde insâna müşârik olanlardan cevâb olur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 14a).

Soru-cevap usulü, eserde ön plana çıkan öncelikli geleneksel şerh metodlarındanıdır. Bu usulün kullanımına şu örnekleri verebiliriz: “*Pes sûret-i nev’iyye birde münhasır iken sebep nedür ki sûret-i şahsiyyede bunca tefâvüt ü ihtilâf vardır. Cevâb: Bunuñ hikmeti oldur ki Şâni’-i ‘Âlem ve Muşavvir-i Benî Âdem anda bir dürlü kâr ve her zamânda bir güne eşer izhâr ider. Anuñçün kim her mevcûdâtta bir ism-i hâşşı mer’î ve her müte’essirde bir ism-i hâşşı mü’essirdür*”. “*Çoklar üzerine nedür dinüldükde hayvân gibi insân nedür denüldükde hayvândur diseñ cevâb şahîh olur ve tahtında insân hakîkatinden gayrı niçe hakîkatler dahı dâhil olur. Feres ü sibâ’ ve dahı bunlaruñ gayrı gibi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 2a ve 14a). Ahmedî’nin şerh edilen kasidesi büyük oranda istifham biçiminde kurgulandığından, Rusûhî bu yolu rahatlıkla soru-cevaplı açıklamalara dönüştürmüştür.

Mesel ve temsille açıklama da şerhteki önemli izah yollarındandır. Aşağıda verilen iki misalden ilki temsil, ikincisi ise hikâye/mesel anlatma yolunun eserde nasıl kullanıldığını göstermektedir: “*Bu ikisiniñ ortasında ‘aql bir meleketüñ üzerinde kıbel pâdişâhdan gönderilmiş bir vâlî meşâbesindedür... a’nî ke’enne aydur ki bir pâdişâh memleketlerinden birine ve re’âyâsından ba’zınuñ üzerine bir kulını hâkim kılup gönderse ol ra’iyyet hâkimlerine ri’âyet ü fâ’atden hurûc idüp emrine itâ’at itmeseler ol vâlî dahı hasb-i hâli pâdişâhuna hikâyet ve ser-güzeştlerinden şikâyet eylese ağleb-i zan belki hâtırta evvel hutûr iden oldur ki sultân ol kavme husm-ı firvân idüp siyâset eyleye. Pes ‘aql dahı kezâlik Hâk Te’âlâ Hazretleri kıbelinden vücûd-ı insâna gönderilmiş bir hâkim ü mâlikür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 7b). “*Hikâyet olunur ki Hazret-ı Mûsâ ve Hazret-ı Hızır ‘aleyhisselâm sefîneye bindüklerinde bir ‘uşfûr nazarlarında inüp deryâdan burnu ile şu kapdı bir miqdâr ve derhâl yine uçdı. Hazret-ı Mûsâ’ya Hızır ‘aleyhisselâm dönüp ayıtdı: Yâ Mûsâ şol kuşcağızuñ minkârı ile deryâdan şu kapdığını gördüñ mi? İmdi senüñle benüm ‘ilmüm dahı Hâk Te’âlânüñ ‘ilmi yanında şol kuşcağızuñ burnuyla alduğı şu gibidür deryâ yanında, didi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 22a). Bu örneklerde görüldüğü gibi Rusûhî, temsil ve mesellerinde sonra mutlaka bir neticeye ulaşmaktadır.

Eserde örnek verme metodu da kullanılmıştır. Özellikle vereceğimiz şu metinde olduğu gibi istilahlara açıklamasında bu metoda yer verilir: “*Hurûf-ı ‘âliyât istilâh-ı şüfiyyede hakâyık-ı basîta ve şu’un-ı zâtiyye dirler ki gaybu’l-guyübda kâmine ya’nî gizlidir. Çekirdekde ağaç gizli olduğu gibi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a).

Rusûhî şerhinde, *sonuç çıkarma ve yorumlama* usulüne de yer vermiştir. Bu usulü umumiyetle, uzun uzadıya verdiği bilgilerin ardından kullanır. Mesela şurada, daha evvel verdiği bilgilere dayanarak sonuca ulaşır: “*Pes bu tahkîkden ma’lûm oldu ki cevher bir degüldür eger hakîkat-i cevherden murâd mefhûm-ı külliyesi ise...*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 4b). Bir başka yerde ise, aldığı bilgiyi yorumlar: “*Ehl-i bâtın ‘amâyı ki gaym-ı rakîkdür Hazret-i Ahadiyetde hicâb-ı Celâl ile şerh eylediler. Pes ma’nâ demek olur ki Hâk Te’âlâ Hazretleri halkı halk itmeden Hazret-i Ahadiyette hicâb-ı Celâl ile örtülü idi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). Bu metodun kullanıldığı yerlerde Rusûhî’nin, asıl şârihlik yeteneğini daha açık görmek mümkündür.

Şerhte, *delil getirme ve neden-sonuç ilişkisi oluşturma yolu*, önemli bir yer tutar. Verdiğimiz örnekler bu doğrultudadır: “*Pes taz’îf kabûl itmez zîrâ terkib lâzım gelür ve tanşîfi dahı kabûl itmez zîrâ cüz’den ‘arî vü berîdür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 13b). “*Ene ile ente arasında fark oldur ki egerçi ene ile murâd olan ente ile de murâd olur. Zîrâ ene ile râkib irâdet olunup ve ente ile râkib ü merküb murâd olunmağ hilâf-ı üslûbdur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a).

Tercüme metodu, Rusûhî’nin genelde, ayet ve hadis örneği verdiği durumlarda, şu örnekte olduğu gibi kullanılır: “*Resûlullâh ‘aleyhisellem buyurur: li-küllî nefsin şeytânânîn, ya’nî her nefsiün iki şeytânı vardır. Biri nefsi emmâretü bi’s-sû’i ve biri dahı şeytân aleyhi’l-la’ne*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 12b).

Aslında delil getirme metodunun farklı bir versiyonu olan *şiiirle örneklendirme*, eserde nadir kullanılan klâsik şerh metodlarından: “*Qarîb olur ki böcek deligünde helâk ola âdem oğlunun günâhı ile. Ma’nâda dinilmişdür: Li’l-ğaşr günâhumuz zârâr eyler deñizdeki hûta/Nice deñizdeki hûta belki yemhûta*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 15a). Şerhte karşılaşılan bu tür birkaç örnekte, genellikle verilen şiiirin şairinden söz edilmez. Ayrıca delil getirme metodunun farklı bir kolu sayılabilecek *ayet ve hadislerle delillendirme usulü* eserde sıklıkla kullanılır. Dolayısıyla burada sadece söz konusu durumun çok sayıda örneğinin eserde yer aldığını söylemekle yetiniyoruz.

Açıklanacak kavram veya konuların izahında, klâsik şerhlerde pek rastlanmayan *Türkçe karşılıklarla izah*, Rusûhî’nin şerhini metot bakımından farklı kılan bir noktadır. Bu metoda en bariz örneklerden ikisi şöyledir: “*Üçüncü şol keyfiyyâtdur ki kemmiyyâta muhtâşa ola. Bu dahı yâ kemmiyât-ı muttasılaya muhtâşa ola. Teşlîş ü terbi’ ve istikâmet ü inhinâ ya’nî toğruluk ve ergilik gibi hatta veyâhüd munfasılaya muhtâşa ola zevciyyet ve ferdiyyet gibi*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 3b). “*Ya’nî tahkîkân semâvât u arzı retk itdi. Ya’nî birbirine bitişik idi fetk itdi. Ya’nî birbirinden ayırdı*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 25a). Rusûhî’nin böyle bir metodu tercih etmesinde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, eserini ilgililer için anlaşılır kılmak maksadıyla sade bir dille yazma hedefinin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî’de, bir bakıma şerh metodu sayılabilecek, başka bir açıdan ise şerhlerin öğreticilik ve güvenilirliğini destekleyen unsurlardan kabul edilen iki usulden daha söz etmek istiyoruz. Bunlardan ilki ve eserin öğreticilik vasfını ön plana çıkaran *kelime tahlilidir*. Şu örneklerde bu metoda rastlanır: “*Heyûla lafzı Yunanîdür. Aşlı mâdde ma’nâsınadır. Ve iştilâhda bir ceoherdür cismdeki her şüreti kabildür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). “*Ezelî, ism-i Hâkdur ve ezeliyyet şıfatıdır. Yâ-i tâ ile maşdarıdır. Ve ezeliide iki i’tibâr vardır. Biri budur ki ezel ism ola. Bu taqdîrce yâ-i nisbî ile isti’mâli şahîh olmaz. Zîrâ mensüb ile mensübun ileyh her biri bir şey-i âher olmağ gerekdür. Ve bir i’tibâr dahı zıkr olunduğı üzre alız olunmağdur ki ezel, istimrâr-ı vücüddür. Pes bu ma’nâda nazar-ı maşdariyeti i’tibâr olunup bu taqdîrce yâ-i nisbî ile isti’mâli şahîh olur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 17a). Böylesi bir tasarruf, Rusûhî’nin Arapça bilgisi ve dil kültürünü de ortaya koymaktadır.

İkincisi ve eserin güvenilirliğini destekleyen unsur ise, *farklı kaynakların kullanımınıdır*. Şu örnekte olduğu gibi bazen kaynağın sahibi zikredilir: “*Aristotalis aydur kim Et-tabîatü mebd’ü’l-hareketi ve’s-sükün*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). Çoğu kez de kaynak belirsiz ifadelerle şöyle nitelenir: “*Ba’zılar ayıtdılar ki ol bir farz-ı aqlîdür. Ecsâm anuñ efrâdından mürekkebe olur ve ol efrâduñ ba’zısını ba’zısına zamm itmekle ve eger cüz-i lâ-yetecezzâya ilhâk idesin şöyle kim ol cüz’ sebebiyle tecezzîye kâbil ola. Ol cüz’ lâ-yetecezzâ olmaz*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 13b).

Sonuç

Edebiyatımızda klâsik şerh geleneği, büyük oranda tasavvufidir ve Arapça-Farsça eserlerin şerh edilmesi biçiminde gelişmiştir. Bunun nedeni hem tasavvufî öğretileri aktarmak hem de Arapça-Farsça öğretimine katkıda bulunmaktır. Şerh edilen Türkçe metinler de çoğunlukla

tasavvuf konuludur. Bunların asıl önemi, Türkçe bir metnin, eski şârihlerce nasıl şerh edildiğini görerek modern şerh metotlarına yön vermemizi sağlamasıdır.

Bizim bu yazımızdan önce yapılan araştırmalara göre, uzun müddet, klâsik şiir tarihimizde Türkçe şiirleri şerh edilen ilk şairin Yunus Emre, ilk Türkçe şiir şârihinin de Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed Efendi olduğu düşünülmekteydi. Ancak son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, Dede Ömer Rûşenî'nin tercî-bendini şerh eden İlahî isimli bir müridinin, ilk Türkçe şiir şârihi ve dolayısıyla Dede Ömer Rûşenî'nin de Anadolu'da Türkçe şiiri şerh edilen ilk şair olduğu ileri sürülmüştür. Biz burada, yukarıda ayrıntısıyla tanıttığımız *Şeh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eseri de dikkate alarak zikredilen bilgilerin, farklı bir tasnifle, önümüze şöyle bir tablo koyduğunu görmekteyiz:

Öncelikle, şüpheli olmakla birlikte, 1320 veya 1328 yıllarında vefat eden Yunus Emre'nin, 1487'de vefat eden Dede Ömer Ruşenî'den önce yaşaması bakımından, Anadolu'da Türkçe şiiri şerh edilen ilk şairdir. Ancak onun şiirleri ilk defa 1497'de Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed tarafından şerh edilmiştir. Oysa yazımızın giriş kısmında bahsettiğimiz çalışmaya göre Ömer Ruşenî'nin bir tercî-bendi, İlahî adlı müridi olduğu düşünülen kimse tarafından, 1479'da şerh edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmadaki Anadolu'da Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârihin İlahî olduğu iddiası, ilk bakışta doğru gibi görünmektedir. Fakat yine yazımızın giriş bölümünde bahsettiğimiz yeni bir araştırmaya göre, 1469'da ölen Eşrefoğlu Rumî'nin, Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin Türkçe bir kasidesini, 1469'dan önce şerh etme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, şerhini, 1479'da kaleme alan İlahî'nin, Anadolu'da Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârih olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Ancak İlahî, Anadolu'da yaşayan Dede Ömer Rûşenî'nin; Eşrefoğlu Rumî ise Azerbaycan'da yaşayan Şeyh Safiyüddîn'in şiirini şerh etmiştir. Üstelik bu şiir tasavvufî değildir. Dolayısıyla, Anadolu'da şiirleri şerh edilen ilk şairin Dede Ömer Rûşenî olduğu savını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Yunus Emre'nin, ondan önce yaşadığı açıktır. Yalnız, bütün bu bilgilere şu noktayı ilave etmek gerekir: Hem Yunus Emre hem Dede Ömer Rûşenî mutasavvıf olduğundan, hangisinin şiiri önce şerh edilmiş olursa olsun, Anadolu'da şerh edilen ilk Türkçe tasavvufî şiir olacaktır.

Divan şiiri araştırmaları ve klâsik şerh geleneği açısından asıl önemli olan nokta, Anadolu'da şiirleri şerh edilen ilk Divan şairinin kim olduğudur. Ayrıca Anadolu sahası veya dışında şerh edilen ilk Türkçe şiir meselesi de -en azından Oğuz Lehçesi'nde- mühimdir. Bütün bu bilgiler ışığında, bizim değerlendirmemiz şöyledir:

Meseleye şerh edilen şiirler açısından baktığımızda: 1. Anadolu'da şerh edilen ilk tasavvufî şiir Yunus Emreye; tasavvuf dışı konuda yazılıp şerh edilen ilk Türkçe şiir ise, Ahmedî'ye aittir. 2. Ahmedî, bu çalışmamızda ele aldığımız şerhiyle, Anadolu'da şiiri şerh edilen ilk Divan şairdir.

Şârihler açısından bir değerlendirme yaptığımızda: 1. Anadolu'da genel anlamda Türkçe bir şiiri -her ne kadar şiir Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'ye ait olsa da yani Azerbaycan'da yazılmışsa da- şerh eden ilk kimse, Eşrefoğlu Rumî'dir. Ancak bu şerh, tasavvufî değil gizli ilimlere aittir. Oysa İlahî'nin Dede Ömer Ruşenî'nin tercî-bendine yaptığı şerh, tasavvufî olduğundan İlahî, Anadolu'da tasavvufî Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârihtir. 2. Bu yazımızda tanıttığımız, Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eserin sahibi Süleyman Rusûhî ise, bir divan şiiri metnini şerh eden ilk şârihtir.

Rusûhî'nin söz konusu eseri, İslam Felsefesi, kelâm, akâid ile devrin âdet ve inançlarını geniş manada söz konusu eden bir şerhtir. Geleneksel şerh metotlarının pek çoğunu içermesi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan dilinin oldukça yalın ve Osmanlı Türkçesi klâsik nesrinin nispeten sade örneklerinden birini yansıtmaları açısından da son derece mühimdir

Kaynaklar

- AKBAYAR, NURİ (1998), Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Osmanî C. 5, İstanbul: KTB-Tarih Vakfı Ortak Yay.
- AKDOĞAN, Yaşar (1979), Ahmedî Dîvânı (Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri) I-II, Doktora Tezi, İstanbul: İÜSBE.
- BABACAN, İsmail (2018), “Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin Bilinmeyen Bir Türkçe Şiiri ve Şerhi”, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1, ss. 133-151, (Editörler: Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çankara Erginer), Ankara: Ankara HBV Üniversitesi Yay.
- BANARLI, Nihad Sâmî (2001), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C. I, İstanbul: MEB Yay.
- CEYLAN, Ömür (2007), Tasavvufî Şiir Şerhleri, İstanbul: Kapı Yay.
- ERGÜN, Saadettin Nüzhet (1935), Türk Şairleri C. I, İstanbul: (?).
- KAPLAN, Yunus (2020), Rusûhî Maddesi, madde detay/rusuhi-suleyman, <http://teis.yesevi.edu.tr> (15.08.2022).
- KILIÇ, Filiz (2010), Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şu'arâ C. 3 (İnceleme-Metin), İstanbul: İAE Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004), Edebiyat Araştırmaları II, Ankara: Akçağ Yay.
- ÖRS, Derya vd. (2008), Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu II/1, Ankara: AÜ Yay.
- SARAÇ, M. A. Yekta, (2007), “Şerhler”, Türk Edebiyatı Tarihi 2, ss. 121-132, (Editörler: Talât Sait Halman vd.), İstanbul: KTB Yay.
- SUNGURHAN, Aysun (2017), Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Ankara: KTB Yay.
- Süleymân Rusûhî (?), Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, (Yazma Eser) AÜ DTCF Yazmalar Kütüphanesi, 327/I.
- ŞAHİN, Oğuzhan (2016), “Rusûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinâneddîn ile Münîrî'nin Şâire Reddiyesi”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 47/47, 209-248.
- Şemseddîn Sâmî (1314), Kâmûsu'l-A'lâm C. 3, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- TAŞTAN, Erdoğan (2017), “Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî'nin Şerh-i Manzûme-i Rusûhî Adlı Eseri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 19, 313-344.
- TAŞTAN, Erdoğan (2020), “Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin Sofyalı Süleymân Rusûhî'nin Şiirine Yazdığı Şerh: Şerh-i Kasîde-i Rusûhî”, RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 7, 439-454.
- TUMAN, Mehmed Nâil (1949), Tufe-i Nâilî C. I (Tıpkıbasım), Ankara: Bizim Büro Yay.
- UYAN, Ömer (2016), Müşkil-Güşâ (İnceleme-Açıklamalı Metin), İstanbul: Kitabevi Yay.
- YAZAR, Sadık (2011), Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, Doktora Tezi, İstanbul: İÜSBE.